

ségeltetik — az, ami Somlyó György-
nek nincs.

Nehogy félreértsenek, nem Picasso mindenáron való bírálatát kérem számon szerzőnktől — egyes műveit, sőt egyes periódusait másokkal együtt magam is kedvelem, magam is értékelem. Csak azt állítom, hogy lehetetlen Picassót komplett isteníteni és csúnya, méltatlan dolog az istenítés céljából meghamisítani. Helyszúke miatt csupán egyetlen jellemző példát említek. A könyv 63. oldalán szerzőnk a következőket írja: „Függetlenségének emlékeztetes mozzanata a Sztálin diktatórikus kultuszának csúcspontján rajzolt portré, mely — a dogmatikus bálványimádók látványos elszörnyedése közepette — a maga szabad-játékos-torzító szentségtörő módján fedett fel és leplezett le, itt is, mint mindig, egy emberi arcot.” Ellenvetésem igen tömör: ez nem igaz. A szóban forgó kép egy idealizált Sztálin-portré. Ezt ki kell mondani, mert a vak is látná, hogy így van. Igen, csak látná, mert szerzőnk — noha szinte minden művet mellékel, amire a szövegben utalás történik — ezt a reprodukciót épp „kifejejtette”. Lehet hogy ez véletlen, lehet hogy mindig véletlenül marad ki a Picasso-könyvek-

ből a Sztálin-portré, lehet, hogy hozám véletlenül épp azok a monográfiaiak jutottak el, amelyekből kimaradt. De nem is a kihagyás ellen van kifogásom. Ha rossz egy mű — márpedig ez megítélésem szerint igen rossz —, maradjon ki. Csupán a mítoszgyártó zsák-bamacskázás ellen kívánok szót emelni. Picasso a hivatlan idealizálók közreműködése nélkül is épp elég fontos alakja a huszadik századi művészetnek. Nem kell ilyen olcsó trükkökkel még nagyobbra fújni, mint amekkora, mert végül szétpukkad.

Szeretném felhívni az olvasó figyelmét George Steiner megjegyzésére, mely szerint a csendőr és a cenzor az íróról kérdez, a kritikus csak a műről. Nos, én ebben a recenzióban nem cenzor vagy csendőr, hanem kritikus szerettem volna lenni és csak azt akartam megkérdezni, szabad-e legalább néhány Picasso-művet bírálni? Ez a kérdés csak akkor lenne nevetséges, ha szerzőnk nem az ellenkezőjét sugallná könyvében és ha nem beszélne olyan fanyalgó iróniával azokról a „modernekről”, akik újabban ezt-azt kétségbe is vonnak a „nagy Picasso” terjedelmes opusából.

Sebők Zoltán

ÚJ POLITIKAI SZUBJEKTUMOK: KEVESEBBET TERMELNI, DE JOBBAN

Carla Ravaioli: Il quanto e il quale. La cultura del mutamento
(Mennyit és hogyan. A változás kultúrája) Laterza, Bari, 1982.

Carla Ravaioli nálunk kevésbé ismert író és publicista, 1979 óta szenátor — a független baloldal listáján a kommunista párt jelöltje volt —, „történelmi feminista” (amin azt kell érteni, hogy egyike az elsőeknek). Jóllehet leggyakrabban a nőkérdés foglalkoztatja, nem ez az egyetlen elfoglaltsága, és ez sem reaktív értelmezésben. Mi több: Olaszországban éppen Carla Ravaioli elkötelezett közéleti tevékenységének köszönhetően kerülhetett sor dialógusra a nőmozgalom és előbb a történelmi, majd az új baloldal között. Írásai közül figyelmet érdemlőek:

Maschio per obbligo (Kötelességből férfi), Milano, 1973.; La mutazione femminile (A női mutáció), Milano, 1975.; La questione femminile. Intervista col PCI (A nőkérdés. Interjú az Olasz Kommunista Párttal), Milano, 1976.;¹ La donna contro se stessa (A nő önmaga ellen), Bari, 1978.

Az olasz gazdasági és politikai válság minden elemzése az utóbbi években 1968-ból indul ki, vagy szükségszerűen utal rá. Ugyanez a helyzet Carla Ravaioli legújabb, Il quanto e il quale. La cultura del mutamento című könyvével is. A szerző az új politikai

szubjektumok feltűnését kíséri, különös tekintettel ezek viszonyulására a történelmi és az új, valamint a legújabb baloldalhoz, de kiváltképp hangsúlyozza az új szubjektumok lázadásának két sorsdöntő évét, 1968-at és 1977-et.

Végigkísérve a baloldal evolúcióját, ingadozásait, dogmatizmusát és végül kettészakadását (ami a szerző szerint azt mutatja, hogy az új baloldal is elárulta 1968-at, mivel ugyanazon az autoritatív módon funkcionált, mint a régi), megállapítja, hogy éppen a nőmozgalom az a tényező, mely új minőséget tudna jelenteni, eljött tehát az idő, hogy a baloldalnak, önmaga érdekében határoznia kell vele kapcsolatban.

1968 mindennemű tekintély és dominancia tagadásával jelentkezett — nem csupán a tökéletlenség: az egyetemista mozgalmak útján kikristályosodott, hogy mindenféle hierarchia ellenséges, az apáké és a tanároké éppúgy, mint a munkáltatóké. Vagy: a tőke már nem csupán a gyárakban, a termelési viszonyokban, a politikában van jelen, hanem a társadalmi viszonyok mindegyikében, a kultúrában, egészen magáig az egyénig. Így kerül sor azon logika bírálataira, mely teljes egészében a dominancia által meghatározott, és 1968-tól kezdődően a támadások célpontja: a család, az iskola, a vallás, az állam, a hadsereg, az ipar, a tömegkultúra, a tömegtájékoztató, a termelés és a fogyasztás stb. 1968-tól erősebben — állítja Carla Ravaioli — a kultúra új értelmezést kapott,² miközben a figyelem középpontjába az egyén került. Ezzel megkérdőjelezték a történelmi baloldal politikai vonalvezetését, és magát a politika fogalmát is. Hatvannyolc az ellenállás éveként jelentkezik, ami a klasszikus munkásmozgalomban a gazdasági reduktívizmus kérdését veti fel. Ezáltal a politika új kereteket kap, horizontja kiszélesedik, ennek elméleti kimunkálásához pedig jelentős mértékben hozzájárultak a nőmozgalmak.

A közös eredet ellenére jelentős eltérések mutatkoznak a nőmozgalmak és az ifjúsági mozgalmak, valamint a közös alaphoz kinőtt egyéb szubjektumok között. Azok a sajátosságok, melyek a nőkérdést jellemzik — ez a hetvenes

években került a figyelem gyújtópontjába —, azzal jártak, hogy a nőkérdés (elvi elismerése ellenére) a baloldal érdeklődésén kívülre került, a nőktől eredő elemzésekkel és bírálatokkal szembeni tartózkodás és előítéletek következménye pedig az volt, hogy ezek a bírálatok nemigen jutottak kívül a feminista körökhöz. Így történhetett és történik meg, hogy a nőtanulmányokban megjelenő elemzések a baloldal figyelmét elkerülik, elejétől kezdve (gyakran ugyanolyan eredményekhez jutva) újracsinálják. A nők — akiknek 1968 az első tömeges akciókban való részvételt jelentette — egyúttal elsőként bírálták belülről a mozgalom autoritarizmusát elsőként mutattak rá, mennyire parciális, hiányos az a mozgalom, mely elzárkózik a minden hierarchia tagadásától, amely csak egyeseket von közülük kétségbe. A hatvannyolcasok mozgalma egyáltalán nem kérdőjelezte meg a férfinak a nő feletti dominanciáját. „Ha hatvannyolc felfedte az apa törvénye és a tőke törvénye közötti konvergenciát, akkor a nőnek a családon belüli kiszákmányolása ennek legjellemzőbb formájaként jelentkezett, valójában mint annak a módszernek paradigmája, mely a kapitalizmus a patriarchális hagyományokon megalapozta termelési módját” — mondja Ravaioli.³ A hatvannyolcasok közül tehát a nők voltak főként motiválva az iránt, hogy kétségbe vonják a tradíciók érvényét, ezáltal maradtak mindenkinél inkább hűek ez év szelleméhez, melynek legfőbb értéke a szerző szerint a megismerési folyamat és a bírálat, valamint a kis „kultúrforradalom”. Más szóval, az említett évben rajzoldódik ki a szakadás a „privát” és a „nyilvános” között — az a szakadás, mely főként a nőket sújtja. Elemezve a „privát” különböző fajtáit a történelem folyamán, Carla Ravaioli rámutat (mint azt Simon de Beauvoir is megette, és amit az egész neofeminizmus is bizonyít), hogy a nőnek a „privát” keretei közé zárása régóta tartó jelenség a történelemben (tehát nem a polgári társadalomban jelenik meg), és ez szükségszerű volt ahhoz, hogy a férfi a történelem szubjektumává tehesse — önmagát. Innen ered, hogy mindig a férfi mint az uralkodó

szubjektum értékrendje válik általános érvényűvé. Magánszerepre kárhozható, a nő nem számíthat szimmetrikus egyensúlyi viszonyra, a szakadás átlépéséhez át kell állnia a másik oldalra, fel kell vennie mindkettő jellegzetességeit, oly módon, ahogyan azt a történelem folyamán még senki sem tette, szavatolva az első igazi egyetemlegességet, melyben minden partikularitás léte fennmaradhat. Ezért a nő sajátos esélyekkel bíró új politikai szubjektumként jelenik meg. A nők küzdelme pedig lehetőséghez jut a 68 által nyitott politikai projektumban: a különbözőség, a másféleség projektumában.

A „másféle” mint projektum a tekintély és dominancia belsővé válásának feltevésén alapul, amivel számol a modern filozófia, pszichoanalízis és szociológia, de amit — a szerző véleménye szerint — a politikai baloldal (kivéve természetesen a nőket) szisztematikusan ignorál. Emiatt jelentkezik például a fiatalok és a baloldal körében a nyílt, vulgáris és agresszív nőgyűlölet.⁴

A nyilvános és a privát viszonya a hatvannyolcasoknál is olyan, hogy homologizálja, kiegyenlíti és asszimilálja a privátot, az aktivistáktól meghatározott viselkedést vár el, a közösséghez való alkalmazkodást, önmaga bizonyítását. „Akik arra készülnek, hogy megdöntsék ezt a rendszert, ők is ennek a fiai.”⁵ Ők is magukévá teszik azt a mentalitást, melynek központjában a *mennyiség*, a termelékenység, az ökonómia áll. Minden társadalmi rétegben, a munkásosztály soraiiban is megfigyelhető a „polgári modell”, a polgári eszmék bizonyos fokú asszimilációja. A pártfegyelem, a demokratikus centralizmus elveinek tiszteletben tartása, a nőkérdésnek az osztálykérdés részeként való értelmezése, a vezető iránti odaadás („Lenintől Sztálingig és Maoig, Títótól Fidel Castróig és Ho Shi Minhig, Che Guevarrától Malcolm X-ig”, a közvetett, képviselői viszony elfogadása, a *felülről jövő forradalom* modelljének, azaz az autoritáris forradalomnak az elfogadását manifesztálja. Ebben — állítja Ravaioli — az új baloldal lényegében nem különbözik a régittől: egyaránt auktoritáris. Mi több: befészkelve magukat párt-, osztály- és doktri-

náris pozíciókba és állásfoglalásaikba, a baloldal egymással nem kommunikál, ellenben kölcsönösen vádaskodik. Az utóbbi években kifejtett tevékenysége alapján valamivel jobb minősítést kap az OPK és külön Berlinguer főtitkár, a nők és a baloldal felé nyitásáért, és mivel — *ha későn is* — felismerte az új politikai szubjektumokat. Túl későn, mert az OKP az utóbbi években veszíti a baloldalt.

Az utóbbi tizenöt évben az események felgyorsultak, nap mint nap új politikai szubjektumok és a kontesztációk új formái tűnnek elő. Ami legkevésbé változik, az a hagyományos baloldalnak az a rövidlátása, hogy nem képes felfogni, mi történik körülötte és mit veszít. A változások (és ez ennek a mítikus hatvannyolcnak végül is látható hatása) kiterjednek szokásainkra, öltözködésünkre, viselkedésünkre, a nemek és általában az emberek közötti kapcsolatokra (kevesebb a formáság), a családon belüli viszonyokra (az apai tekintély csökken), a természet, az utazás, a nyelvtanulás, a más kultúrák iránti viszonyunkra stb. A hippimozgalomtól és 1968-tól errefelé a fiatalok szabadabban és kevesebb formásággal mozognak, kifejlődött az önként vállalt *szegénység* kultúrája: enni akárhol, barátkozni mindenkivel, aludni egy ismeretlen új barátánál, autóstoppal utazni egyetlen dinár nélkül, kommunában élni. Ebben a helyzetben, a „legújabb szegénységben”, mint azt Carla Ravaioli megállapítja, a legkülönbélebb szociális és földrajzi eredetű emberek találkoznak; *ez már nem osztály által meghatározott.*

Ez az osztályokat összekötő jelleg a legújabb politikai szubjektumok fő jellemzője: *ők nem osztály által meghatározottak*, és pedig azért nem, mert nem az osztályok létezése az egyetlen dolog, mely miatt perbeszállnak a társadalommal. Osztályon kívüliek a nőmozgalmak, a leszerelésért tüntetők, a zöldek, a baloldali irányvételű ifjúság, a legújabb szegények, a kábítószerezők, a homoszexuálisok, a bolondoknak nevezettek, mindazok, akiket kizaszítottak, vagy önként választották a társadalom perifériáját. Köztük tényleg jelen van minden társadalmi osztály és réteg. A baloldalnak sürgősen meg kellene érte-

nie ezt, és alkalmazkodnia kellene hozzá: sürgősen, önmaga érdekében. Ezt az új identitást a legújabb baloldal (melyben egyelőre a nőmozgalom a legtagoltabb), az 1977. évi diák- és egyetemista-mozgalomban nyerte el, ami Carla Ravaioli szerint riadójelzés volt a hatvannyolcas eszmék elárulása miatt, az új baloldal részéről. És az elkeseredettség jele is. A nők voltak az elsők, akik (nem is várva 1977-re) olyan célokat tűztek ki, melyek az egész női nemet érintették, osztályra való tekintet nélkül, és akik a nem kategóriáját helyezték előtérbe, mint az egyetlen jellemzőt, amely által megmagyarázható alárendeltségük. „Ezt bizonyítja az is, hogy a feminizmus első szakaszának protagonistái úgyszólván kivétel nélkül egyetemi hallgatók és a felsőbb osztályba tartozó értelmiségi nők voltak, de a mozgalom csakhamar magával ragadta a legkülönbélebb rétegekhez és kultúrákhoz tartozó nőket, a gyárak és iskolák minden rendű és rangú lányait, asszonyait.”⁸

A baloldal elmulasztotta még egy jelenség megmagyarázását, éspedig a munka tömeges elutasítását — nem csupán a fiatalok részéről. Sokan vannak, akik vállalják, hogy akárhogy (vagy éppenséggel sehogyan) tengődjenek, csak ne kelljen alkalmazkodniuk tekintélyhez, munkaidőhöz, hierarchiához, termelési elvekhez. Lehetséges-e nem autoritáris személyiség? — Mind több férfi vállal önként olyan állapotot, amely a hagyományok alapján a nőké, mindinkább elmosódnak az osztályok, a nemek, a család, a képzettség kulturális sztereotípiái. Miközben a fő gond a termelés fokozása, a nagyobb fokú foglalkoztatás reményét a termelékenység növelésében látják, a kör bezárul és a fejlődésnek növekedésnek se vége se hossza (a szerző a különbséget alkalmasint eufemizmusnak és ideológiai cselfogásnak tekint). Az ellenállás tömeges és nem hagyható figyelmen kívül, de kezdetben nem is ismerhető fel, mivel szokatlan módon nyilvánul meg, a rezsim emberei kisebbségben vannak. Az ellenállás európai méreteiről a nemrégii leszerelési és béketüntetések alapján alkothatunk képet; ezek a tüntetések teljességükben kicsúsztak a hagyományos baloldal kezé-

ből. Hogy az új politikai szubjektumok még nem jutottak el a teljes identitás szintjére, ennek nem az az oka, mintha osztályeredetük nem volna közös nevezőre hozható.

Az olasz választók nagy része, a szerző szerint, nem ismerhető fel sem a hagyományos pártokban, sem a parlamenten kívüli baloldalban, és nem is igényel parlamenti képviselést. Az új politikai szubjektumok szembefordulnak nemcsak az állammal és a tőkés rendszerrel, hanem a történelmi baloddallal és ennek politikai vonalvezetésével is, ami a párt ostoba dogmatizmusa és merevsége következtében időnként durva kommunistaellenességben nyilvánult meg (természetesen nem jobbos, hanem balos provenienciával). Hatvannyolc, illetve ami megmaradt belőle, két fő áramlatra szakadt — véli Ravaioli. Az egyik az inadekvát, régies, autoritáris (összetételében is, értékrendjében is) „férfi” áramlat; a másik a mindennapi életben, a családban, az iskolában, a szokásokban, a nemek közötti kapcsolatokban megnyilvánuló változásokat hordozó „női” áramlat (nem csupán és nem elsősorban összetételét tekintve, sokkal inkább azért, mert a változások lehetősége mellett, hangsúlyozza az antiautoritárisan alapuló szükségleteket és vágyakat).

A terrorizmus — hangsúlyozza Carla Ravaioli — a hatvannyolcasok első áramlatának hagyományait folytatja, amelyen belül a tekintély, a rend, az engedelmesség, a bátorság, a férfiasság számít erénynek; mindez — a szerző véleménye szerint — egyetlen lényeges vonásában sem tér el a klasszikus baloldaltól. A terrorizmus valójában megszakítja azokat a folyamatokat, melyeket hatvannyolc nyitott meg, csak a romboló elemet véve át belőlük, az új kvalitások nélkül. A baloldali terrorizmus eszerint konformissá válik a mennyiség ideológiájával (életre-halálra a mítikus ellenséggel, az „állammal és szolgálival”, elemzés nélkül), mellőzve a minőséget, ami a másik perspektíva sajátja.

A világ polarizálódott, nehéz kiutat találni, és a szerző nem is kínál könnyű megoldásokat, még inkább óvakodik a veszélyes prognózisoktól. Amíg a

tőke logikájába helyezkedünk, nincs kiút, de — ami még lényegesebb — *e logikai rendszerben maradunk* akkor is, amikor hisszük (vagy harcolunk is), hogy gazdasági téren találjuk meg a megoldásokat, a termelékenység elve alapján, amihez Kelet és Nyugat egyaránt tartja magát. Carla Ravaioli javaslatára éppen ezért: *kevesebbet termelni, de jobbat*. Elképzelését olyan gazdasági és politikai elemzésekre alapozza, melyek ismertetésére ez alkalommal nincs mód, de amelyek marxista irányvételűek. Arról van szó természetesen, hogy a politikai vezetésen változtatni kell, a forradalomnak pedig alulról jövőnek kell lennie.

Carla Ravaioli mindenekelőtt az olasz politikai színtér kiváló ismerője. Az olasz politikai és társadalmi jelen tőle származó kritikai elemzése (a sajtóban és ebben a könyvben is) a világosabbak közé tartoznak. Az igazság, amire ő is felfigyelt, az, hogy a baloldal még nem dolgozott ki olyan eszközrendszert, mely által megérthetnék és elemezhetnék az előállt helyzetet. Márpedig ez a baloldal, de kiváltképp a marxisták és az OKP számára a legsürgősebb feladat, mert csak így alkalmazkodhatnak, így csatlakozhatnak az elégedetlen tömegek ellenállási mozgalmához. Akár a kormányban, akár ellenzékben, a baloldali pártok többé-kevésbé konszenzus-pártok. Tárgyalópartnerük azonban nemcsak az állam, és nemcsak a kereszténydemokratáké, mert úgy kellene, hogy a mögöttük és a körülöttük álló tömegeké is legyen. Egyébként felvetődik a kérdés: Kinek a nevében tárgyalnak?

Rada Iveković

Jegyzetek

¹ Ebből a könyvből egy fejezetet fordítottak le, C. Ravaioli beszélgetését Enrico Berlinguerral; Žena, Zágráb 1979/1.

² Lásd például a La Gola című folyóiratot, mely Milánóban jelenik meg (Szójáték: La Gola = torok, goloso = ingyenc.) A kiadó ezt írja: Hányféle étel készül vízből és lisztből? De hogy a torokig érhesen, még egy apróságra van szükség: kultúrára. A La Gola havonta megjelenő folyóirat, mely a vízzel, a liszttel és a kultúrával foglalkozik.

³ 18. o.

⁴ Nálunk sajnos megszokottak, mindeki látja őket, de csak a nőket és nagyon kevés férfit sértenek. Ilyen jelenségekre mind gyakrabban bukkanunk a sajtóban, az utóbbi időben pedig különösen a zágrábi Studentski listban, mely az utóbbi három számában (1982/818., 819. és 820.) egyrészt a legvulgárisabb sztálinista antifeminizmuson inszisztál, másrészt a fasiszta, káromkodóköpködő nőgyűlölő delíriumot manifesztálja. Kérem a szerkesztőt, szíveskedjék engedélyezni az alábbi rövid idézetet, okulásul azon olvasók számára, akik nem kísérik a Studentski listet: „En is úgy vélem, hogy a feministák libák. Picsán rúgnám mindannyiukat, Rajna Opačić is, és mars haza, az anyátok picsáját! Söpörjetelek előbb a saját házatok előtt, azután ugráljatok. Megjásztatók a feministákat, de az ágyban egyikték sem feminista. Házon kívül alakoskodtok, de otthon alázatosak és engedelmesek vagytok. Persze, hogy azok, mert különben a férjeik vagy a fiúik úgy elpicsáznák őket, hogy mindjárt kiszállnának a fejükből az összes feminista eszmék.” (1982. dec. 8., 820. szám) — És ez egy olyan lapban, melyet talán még baloldalinak is tartanak (szerencsére ezt senki sem veszi komolyan).

⁵ 113. o.

⁶ 118. o.

⁷ Ezzel kapcsolatban örömmel idézzük annak az interjúnak egy részletét, melyet 1982. ápr. 14-i számában közölt a Politika: „Pártunknak például elméleti, stratégiai és gyakorlati platformjába fel kell vennie mindazokat az igényeket, melyek a feminista mozgalomtól erednek.” (Enrico Berlinguer nyilatkozatából).

⁸ 153. o.